

প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়ৰে রাজনীতি—কোন রাজনীতি?

খোলা হা ও যা

সৈয়দ মনজুরুল ইসলাম

১ জুলাই গুৱামুনে হলি আঠিজান বেকারি রেডেৱোৱা এবং সৈদের দিন শোলাকিয়া সৈদগাহেৰ কিছু দূৰে জঙ্গি হামলার পৰ অনেক নতুন বাস্তবতাৰ মূখ্যমূখ্য হচ্ছে বাংলাদেশ। আইনশৃংখলাৰ রক্ষাকাৰী বাহিনীগুলোৰ স্বীকাৰ কৰিছে। এ দুটি হামলাৰ সহিসভায় এক নতুন মাত্রা ঘোষণা কৰেছে। আমাদেৱ মনে হয়েছে, বাহিনীগুলোৰ যদিগুলোৰ জন্মত যে এ ধৰণৰ হামলাৰ হতে পাৰে এবং স্বাস্ত্ৰমন্ত্ৰী সাম্প্ৰতিক এক বক্তব্যৰ বিষয়টি স্বীকাৰও কৰে নিয়েছেন—এসৰ মোকাবিলায় তাদেৱ তেমন কোনো প্ৰকৃতি ছিল নাহি।

প্ৰতি দিনে শুক্ৰবাৰ যেন্নৰ গুৱাহাটী দিয়ে উঠেছে, বাহিনীগুলোৰ নড়েচৰ্দ বুলেছে সুবকারী বলুচৰ্দ জিস দমনে সব ধৰনৰ পদক্ষেপ নেওয়া হৈব। এই পদক্ষেপগুলোৰ একটি হচ্ছে সাধাৰণভাৱে সব শিক্ষাপ্ৰতিষ্ঠানে জাতীয়বাদীৰাৰী কৰ্মসূচি নেওয়া, কৰ্মসূচি কৰা ইত্যাদি এবং বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মেসৰ শিক্ষাপ্ৰতিষ্ঠানেৰ সঙ্গে জঙ্গি সম্পৃক্ততাৰ কথা শোনা যাচ্ছে অৰ্থাৎ প্ৰামাণ পাওয়া যাচ্ছে, সেগুলোতে এসবেৰ পাশাপাশি মন্ত্ৰদারিও বাড়ানো।

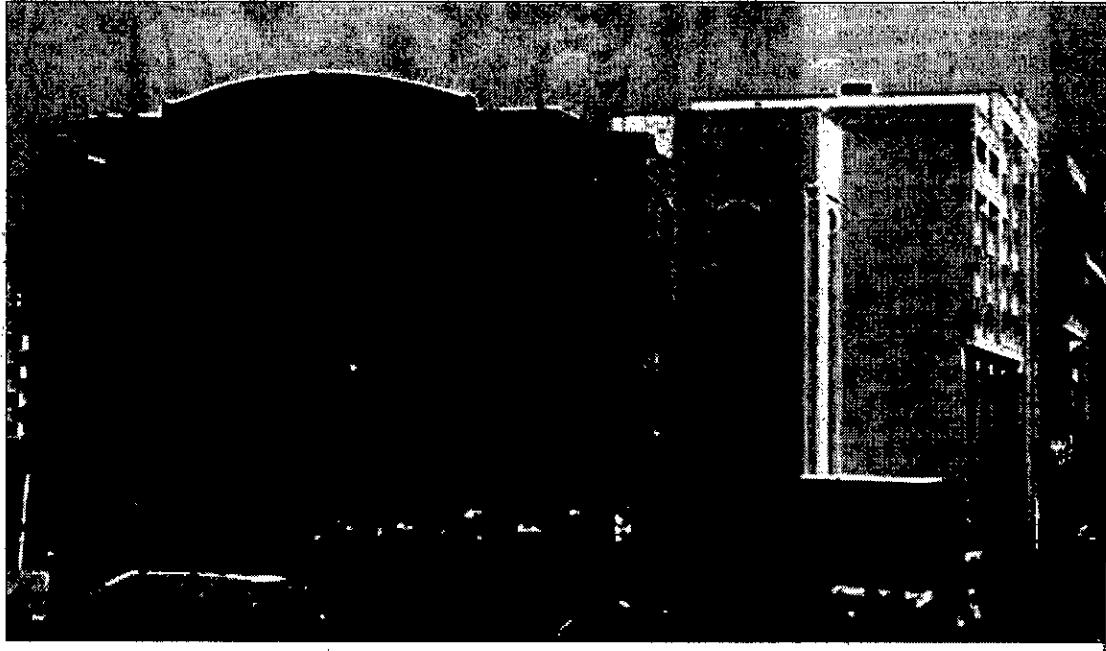
নতুন বাস্তবতাৰ আৱেকটি হলো, অনেক ইংৰেজি মাধ্যমেৰ ক্ষুল ও পড়েছেন। আগুণ এই অভিযোগ কৰা হতো শুধু মাদ্রাসাগুলোৰ বিৰুদ্ধে। এ প্ৰসঙ্গে নতুন আৱেকটি বাস্তবতা অথবা পুৱোনো বাস্তবতাৰ ক্ষেত্ৰে একটি সংক্ৰম হচ্ছে জঙ্গি কাৰ্যকৰ্ত্ৰৰ সঙ্গে সম্পৃক্ততাৰ বিষয়টিম্বাৰ্দিতাৰে না দেখে, অৰ্থাৎ এৰ প্ৰতিটি প্ৰসঙ্গে না দেখে একে মোটাগে ফেলা হচ্ছে। ফলে একদিকে সাধাৰণৰ প্ৰবণতা যেমন বাঢ়ছে, অন্যদিকে ঢালোৰ বানানৰ মুগ্ধণ্বাদ কৰা হচ্ছে। যেমন নথ সাউথ বিশ্ববিদ্যালয়কে বলা হচ্ছে জঙ্গি তৈৰিৰ কাৰখনা। অনেকেই দাবি কৰছেন, জঙ্গি সম্পৃক্ততাৰ অভিযোগ আছে যেসৰ প্ৰতিষ্ঠানেৰ বিৰুদ্ধে, সেগুলোৰ বক্ষ কৰে দেওয়া হৈক। কাগজে দেখলাম, গুৱামুন-বনানী-ধনমন্তিৰ আবাসিক এলাকাগুলো থেকে ক্যাফে-ৱেলুচৰ্দ তুলে দেওয়া হচ্ছে। গুৱামুন-বনানীতে ২০০ বিশেষ রিকশা এবং (বোঝি কৰি বিশেষ) ৩০টি বাস ছাড়া গণপৰিৱহন নিৰ্বিজ্ঞ কৰা হচ্ছে।

সাধাৰণীকৰণেৰ সমস্যা হচ্ছে, মাথাব্যথাৰ জন্য ওষুধেৰ ব্যবহাৰ না কৰে মাথাটাই কেটে ফেলা। ওষুধ আৰিঙ্গার নীৰ্ধনীৰেৰ ও দীৰ্ঘ প্ৰক্ৰিয়াৰ ফল—এৰ পেছনে মেধা, অভিনবেশ ও বিনিয়োগ প্ৰয়োজন। মাথা কেটে ফেলাৰ জন্য এসৰ লাগে না, সময়ও খৰচ হয় না।

কাগজে আৱে আৱে দেখলাম, শিক্ষা মন্ত্ৰণালয় তাৰ জিসবাদীৰোৱাৰ কাৰ্যকৰ্ত্ৰৰ উপায় নিৰ্ধাৰণেৰ জন্য ছাত্ৰলীগৰ একটি সংগঠন, এৰ সঙ্গে বৈঠক মন্ত্ৰণালয় কৰতেই পাৰে, যেমন পাৰে শিক্ষক সমিতি বা কমিটী ইউনিয়নগুলোৰ সঙ্গে। কিন্তু দেশে তো আৱে অনেক ছাত্ৰসংগঠন আছে। ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়েই তো কৱেকটি ছাত্ৰসংগঠনকে সত্ত্ব দেখি। তাৰা শিক্ষাৰ পক্ষে, শিক্ষার্থীদেৰ পক্ষে, শিক্ষাৰ কিছু আদৰ্শৰ পক্ষে এখনো পথে নামে, যদেৱ দেখলে সেই বাটৈৰ দণ্ডকৰে গণপৰ্যায় ও সংগ্ৰামী ছাত্ৰসংগঠনগুলোৰ কথা মনে পড়ে। তাদেৱ কেন ওই বৈঠকে দেখা গেল না? তাদেৱ ডাকা হয়েছিল কি না, আমি জানি না; যদি না হয়, তাদেৱ কথাও তো শোনা উচিত।

কাগজে দেখলাম, ছাত্ৰলীগ দাবি কৰেছে, প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়ৰে রাজনীতি কৰাৰ অধিকাৰ দিতে হবে। সংগঠনৰ মতে, এসৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নীৱৰেৰ জাজনীতি কৰে উগ্ৰবাদী সংগঠনগুলোৰ অথবা ছাত্ৰসংগঠনগুলোৰ কাজনীতিৰ আনন্দক দেওয়া হচ্ছে না।

আপত্তিকৰ্ত্তে এই দাবিৰিটিৰ একটি যৈতিকতা আছে, যদি জাজনীতিৰ বিষয়টি চেতনাগত দিক থেকে বিবেচনা কৰা হয়। প্ৰথমত, যেকোনো উগ্ৰ জাজনীতি শিক্ষাৰ আদৰ্শৰ পৰিৱহণ। শিক্ষাৰ আদৰ্শ হচ্ছে জ্ঞানসাধনৰ মধ্য দিয়ে মেধাকৰে শাশ্বত কৰা, কলনাকে জাগৰত কৰা, উদাৰ মানবিক চেতনাকে বিস্তৃত কৰা। মানুষ, দেশ ও পৰিবেশৰ প্ৰতি ভালোবাসা ও নিষ্ঠা অবিচল কৰা এবং একই সঙ্গে বহু সংস্কৃতিকে লালন কৰাৰ মধ্য দিয়ে একটি বৈধিক দৃষ্টি অৰ্জন কৰা। সংকীৰ্ণ, উগ্ৰ, সহিস কোনো রাজনীতিৰ শিক্ষার্থীদেৰ মধ্যে এসৰ বোধ, দক্ষতা অথবা সংবেদনশীলতা তৈৰি হতে দেয় না। একই সঙ্গে একজন তৰুণ শিক্ষার্থীকে সামাজিক অন্তৰাল, বৈম্যা এবং প্ৰেমি ও পুঁজিৰ পাসমনেৰ বিকল্পে প্ৰতিবাদী হতে, অংশগ্ৰহণমুক্ত, পৰম্পৰাৰ সামাজিক প্ৰথা

এবং সাময়-অৰ্থেৰী অৰ্থনৈতিক ব্যবস্থাপনাৰ পক্ষে সক্ৰিয় হতে অনুগ্ৰামিত কৰে যে রাজনীতি, তাৰ অনুসৰী হতে কোনো প্ৰতিষ্ঠান বাধা দিতে পাৰে না। একজন তৰুণ শিক্ষার্থীৰ অধিকাৰ আছে, সত্যনিষ্ঠ, গণমুখী রাজনীতিতে অংশ নেওয়াৰ এবং তাৰ প্ৰতিষ্ঠানে তা চৰা কৰাৰ। বিশ্ববিদ্যালয়গুলোৰ তোতাপৰি বাহিনীৰ তৈৰিৰ প্ৰতিষ্ঠান নয়, শুধু একটি দুটি সন্দৰ্ভে হাতে ধৰণীয় প্ৰেম দিলে এবং বাজাৰেৰ জন্য কিছু যোগ্যতা তৈৰি কৰে দিয়ে শিক্ষার্থীদেৱ কৰপোৱে দুনিয়াৰ অথবা সুবকারী চাকৰিৰ প্ৰধান কাজ হিলাৰ কৰে দিলেই বিশ্ববিদ্যালয়গুলোৰ কাজ শোৱ হয়ে যাব না (অথবা তাৰ কাজ ভালোভাবে শুধু হয় না)। বিশ্ববিদ্যালয়গুলোকে প্ৰধান কাজ আলোকিত মানুষ তৈৰি কৰা। সেৱকম কৰ্তব্যৰ কথা সুবিশ্বাদী আৰাম্বনিক—এমাৰ্সন থেকে নিয়ে নিউজ্যান হয়ে বৰীভূনাথ পৰ্যন্ত—বিশ্ববিদ্যালয়গুলোকে শৰণ কৰিয়ে দিয়েছেন।

ছাত্ৰলীগ প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে যে রাজনীতি চালু কৰাৰ কথা বলছে, তা কি এই আদৰ্শিক জাজনীতিক এবং দেশ ও মানুকেৰিক বাজনীতি? যে ছাত্ৰাজনীতি আৰম্বণ এই সময়ে (এবং গণতন্ত্ৰে প্ৰত্যাবৰ্তন-পৰবৰ্তী গত আড়াই দশকে) দেখিছি, তাৰ পৰিচয়টা (কিছু ব্যক্তিক বাদে) খুব আশাজনিয়া নয়। বড় ছাত্ৰসংগঠনগুলোৰ কাজ কৰে বড় দলগুলোৰ অনুসংগঠন হিসেবে। এদেৱ কাছে মুখ্য হচ্ছে বড় দলগুলোৰ পঠনগুলোতে গত আড়াই দশকে বড় দলগুলোৰ কৰ্মপৰিকল্পনা, ধাৰা মূলে আছে ক্ষমতা, প্ৰতিযোগি, নিৰুলক ও কৰ্মপৰিকল্পনা গত আড়াই দশকে পৰিবহণ কৰা। পৰিচয় আছে যে আৰাম্বণ কৰে বৰীভূনাথ পৰ্যন্ত আৰম্বণ কৰে বৰীভূনাথ পৰ্যন্ত আছে। এসবেৰ বাবস্থা কৰা হোক—শিক্ষার্থীৰ উদার মানবিকতাৰ পঠনগুলোতে তা নেই। এসবেৰ বাবস্থা কৰা হোক—শিক্ষার্থীৰ পৰিসৱ নেই, অৰ্বাচাৰ উপভোগেৰ উপযোগ নেই (অৰ্বসৱ মেই)।

প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে এসৰ নতুন কৰে দৃষ্টি দিতে হবে। নিষ্ঠত কৰতে হবে যে যেসৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰে শিক্ষার্থীদেৱ ওপৰ পড়াশোনার চাপ কৰছে, তাৰে জন্য সাংস্কৃতিক কৰ্মকাৰ বাধা হচ্ছে। সাংস্কৃতিক কৰ্মকাৰ পাঠ্যসূচিতেও তো জায়গা নিয়ে পাৰে। বাংলা সাহিত্য পঢ়ানো হয় না বেশিৰ ভাগ বিশ্ববিদ্যালয়ে। দৰ্শন ও প্ৰকৃতি পাঠ হয় মাৰ্ক কৰে কৰিবকৰিতে। খেলাৰ মাঠ কোথায়? মুক্ত পৰিসৱ কোথায়? পাবলিক বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে সব বিভাগেৰ শিক্ষার্থীদেৱ জন্য অভিযোগ কৰিবকৰিতে আছে (যেসৰ আবাসিক হল, খেলাৰ মাঠ); প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে তা নেই। এসবেৰ বাবস্থা কৰা হোক—শিক্ষার্থীৰ উদার মানবিকতাৰ পঠনগুলোতে পথে নিয়ে পাৰে। যে শিক্ষাৰ্থী পৰিসৱ নেই, অৰ্বাচাৰ উপভোগেৰ উপযোগ নেই (অৰ্বসৱ মেই)।

প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে এসৰ পৰিবৰ্তন এবং প্ৰকৃতি শিক্ষাৰ্থীৰ অবশ্যিক শৰ্ত পৰিবহণ কৰা গোলে উগ্ৰবাদ নিয়ে ভাৰনাটা থাকে। আমিও চাই প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে রাজনীতিৰ সুৰু থাকুক। কিন্তু সেই রাজনীতি, যা মহৎ কিছু আদৰ্শকে ধাৰণ কৰে, যা কেল্লে আছে মানুষ ও দেশ—মানুষ ও দেশ নিয়ে চৌটেসৰো নয়; বৰীভূনাথ প্ৰকৃতি নিষ্ঠা। যে রাজনীতি সহনশীলতা, প্ৰমতসহিষ্ণুতা, উদাৰতা, বিনয় ও পৰাপৰণতা শেখায়, সে রাজনীতি কৰতে না দেওয়াটাই শুধু কৰা যায়।

কিন্তু হঠাৎ কৰেই যদি বৰ্তমান ছাত্ৰাজনীতিৰ প্ৰধান মডেলগুলোৰ অনুসৰণে প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়ৰে রাজনীতি শুধু হয়, তা আমাদেৱ ইতিবাচক কোনো পথে নিয়ে নৈবে না এবং ছাত্ৰাজনীতিৰ হাতে ধৰণীয় খুৰাখুৰি কৰিব। আৰম্বণ কৰিব তাৰ পৰিবৰ্তনেৰ পথে নিয়ে নৈবে না এবং ছাত্ৰাজনীতিৰ হাতে ধৰণীয় পৰিবৰ্তন কৰিব। যাৰ নজিৰ পাবলিক বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে দৃশ্যামন, তাৰলে প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে অন্তৰিক্ষ হতে হবে।

তাৰে প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয়গুলোতে অনেক পৰিবৰ্তন অন্ততে হবে। তাৰেৰ পৰ্যাণ পৰিসৱসহ কাঠামোগত প্ৰচৰ উৱতি কৰতে হবে। এগুলোকে অনেক মানবিক ও শিক্ষার্থীবন্ধনৰ হতে হবে। আৰও অস্তুকিমূলক ও মানসম্পৰ হতে হবে। এ জন্য কোন রাজনীতি তা কৰতে সাহায্য কৰবে, তা নিয়ে ভাৰনাটা এখনই শুধু কৰা যায়।

● সৈয়দ মনজুরুল ইসলাম: কথাসাহিত্যিক। অধ্যাপক, ইংৰেজি

লিভিংগুলি বিশ্ববিদ্যালয়।